

Pregledni naučni rad

UDK: 316.42.3:342.3

Dr.sc. Edin Djedović¹**(R)EVOLUCIJA IDEJE USTAVNE VLADAVINE****Sažetak**

Osnovna ideja konstitucionalizma je ideal ustavom ograničene vlasti. Međutim, kroz najduži period ljudske civilizacije se kao oblik vladavine javlja monarhija koja je počivala na postulatima Božanskog porijekla kako same vlasti, tako i vladara i njegove neosporne i neograničene vlasti. Evolucija ideje o građanima kao izvornim nosiocima suverene vlasti i potrebe ograničenja vlasti je, naročito tokom srednjeg vijeka, postepeno evoluirala da bi pravu revoluciju postigla sa prosvjetiteljstvom XVIII-og vijeka kada postaje teorijski i pozitivnopravni osnov savremenih demokratskih ustava. U tom (r)evolutivnom nastajanju presudnu ulogu su odigrale Deklaracija o nezavisnosti SAD-a iz 1776. godine i Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine, kao kruna borbe za jednakost i slobodu građanina na univerzalnim vrijednostima prirodnog prava.

Ključne riječi: konstitucionalizam, ustav, monarh, suverenitet, građani

(R)EVOLUTION OF THE IDEA OF CONSTITUTIONAL RULE**Summary**

The basic idea of constitutionalism is the ideal of constitutionally limited authority. However, through the longest period of human civilization as a form of government appears monarchy which was based on the postulates of the Divine origin of both the government and the ruler and his undeniable and unlimited power. The evolution of the idea of citizens as the original bearers of sovereign authority and the need of government constraints evolved gradually, especially during the Middle Ages, to bring about the true revolution with the enlightenment of the 18th century when it became the theoretical and positive legal basis of contemporary democratic constitutions. In this (r)evolutionary emergence, the Declaration of Independence of the United States from 1776 and the Declaration of the Rights of Human and Citizen of 1789 played a crucial role as the crown of the struggle for equality and freedom of citizens on the universal values of natural law.

Key words: constitutionalism, constitution, monarch, sovereignty, citizens

¹ Autor je doktor pravnih nauka i zaposlenik u Kantonalnoj upravi za inspeksijske poslove Tuzlanskog kantona

1. UVODNA RAZMATRANJA

U uvodnom dijelu istraživanja potrebno je napraviti kratak osvrt na teorijsko poimanje ustavnosti ili konstitucionalizma.

Konstitucionalizam se uprošteno može definisati kao ustavna vladavina. Kada se detaljnije priđe analizi pojma možemo zaključiti da se konstitucionalizam predstavlja kao sistem ustavnih institucija odnosno kao „skup političkih institucija“² usmjerenih na ostvarivanje ustavne vladavine putem ograničavanja i uzajamnog nadzora svih nosilaca vlasti u državi, utemeljenih na primjeni načela podjele vlasti, položaja i uloge sudske vlasti, te garancijama zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ustav kao najviši pravni akt države u osnovi normira naprijed navedenu materiju.

Konstitucionalizam bi mogli definisati i kao „izraz koji obuhvaća skup političkih teorija kojima je zajedničko što, polazeći od načela narodnog suvereniteta, zahtijevaju da javna vlast u obnašanju svojih funkcija mora poštivati ograničenja i pravne postupke što ih uređuje ustav i zakon“³ U tom smislu je naučno relevantna i teorijski zanimljiva definicija koja oslikava američku ustavnost jer je američki konstitucionalisti shvataju i definišu kao „opredjeljenje za striktnu provedbu pismenog konstituisanja vlasti, na način koji je značio i bio shvaćen od strane njegovih autora i onih koji su ga ratifikovali odnosno kao pravni formalizam“⁴.

Iako je konstitucionalizam predstavljen kao uvezan sistem ustavnih institucija sa različitim ulogama koji počiva na skupu načela i standarda, osnovna ideja konstitucionalizma je zapravo ideal ustavom ograničene vlasti.

U tome pogledu predmet istraživanja jesu temelji i tok nastanka konstitucionalizma, sa ciljem otkrivanja koliko moderna ustavna vladavina duguje evoluciji srednjeg vijeka, a koliko revoluciji misli i ideja tokom XVIII-og vijeka u Evropi i Americi. Također, naročito je bitno definisati odnos teorijskih osnova ustavnosti i njihove provedbe u praksi, i odgovoriti na pitanje kakav je odnos tih akata (ustavnopravne teorije) i naknadno donesenih ustava (ustavnopravne prakse).

Osnov sinteze čine rezultati istraživanja dobijenih sociološkim, historijskopравnim, normativnopravnim i drugim logičkim metodama.

2. ANTIČKI SVIJET

Kada govorimo o ustavu i ustavnosti XXI-og vijeka neophodno se vratiti u davnu prošlost. Naime, počev od najstarijih poznatih civilizacija na istoku pa preko antičkog perioda Grčke i starog Rima postojala su, prvenstveno pisana pravila ponašanja, koja

² „Constitutional democracy usually refers to a set of political institutions“, Kis, J. (2003.), *Constitutional democracy*, Centar European University Press, Introduction

³ Sokol, S., Smerdel, B. (1998.), *Ustavno pravo*, Informator, Zagreb, 32

⁴ Preuzeto sa Constitution Society, odnosno www.constitution.org

su uređivala najvažnije odnose u državi. Kao primjere ćemo navesti Ur-Nammuov zakonik, Hamurabijev zakonik, Aristotelov Ustav atenski i Zakonik XII ploča.

U tim aktima se zapravo reguliše materija današnjeg ustavnog prava, jer su oni sadržavali propise o tada najvažnijim društvenim odnosima, kao što su pitanje statusa vladara i podanika, vlasničkim odnosima i sl. Tako se zapravo još i prije nove ere, u doba robovlasništva, pojavljuju neka promišljanja o nosiocima vlasti i društvenom uređenju.

O takvim pitanjima je pisao i *Aristotel* (384-322 p.n.e). Tako on u sklopu razmatranja o vrstama demokratije smatra da „peta vrsta demokratije je ona u kojoj je sve ostalo isto, samo što vrhovna vlast pripada mnoštvu, a ne zakonu. To se događa kada najvišu snagu imaju odredbe mnoštva, a ne sam zakon. To uzrokuju demagozi. Jer u državama u kojima narod vlada prema zakonu nema demagoga, nego su najbolji među građanima na čelu. A ondje gdje zakoni nemaju vrhovnu vlast, javljaju se demagozi [...] Moglo bi se s razlogom misliti da se takvoj demokratiji može prigovoriti kako uopšte i nije ustavno uređenje. Jer ondje gdje ne vladaju zakoni, nema ustavnog uređenja.“⁵

Iz ovakvih stavova možemo izvući mišljenje da je Aristotel smatrao da zajednicom trebaju vladati zakoni, odnosno ljudi na osnovu zakona. Njegovo mišljenje o vladavini zakona danas možemo razumjeti kao izuzetno civilizacijsko dostignuće i preteču savremenog demokratskog shvatanja. Aristotel je savremenik doba u kojem je u društvenom uređenju antičke grčke preovladavao veliki broj malih država-gradova. Kako su ti *polisi* često imali različit oblik uređenja Aristotel je mogao posmatrati i analizirati gotovo sve oblike vladavine i uređenja, jer su „jedni gradovi imali aristokratsko, drugi demokratsko uređenje, u njihovom susedstvu bi se mogli sresti tiranija ili monarhija“.⁶ Aristotel je analizirajući 158 ustava kreirao teorijski model koji bi bio sinteza dobrih stvari različitih modela. Ustav je za Aristotela bio „uređenje opšteg društvenog zajedništva“, i zbog toga bi idealni model ustava bio institucionalno rješenje koje „maksimizira snagu dobre državne forme, a minimizira slabosti loše državne forme“.⁷

3. SREDNJI VIJEK

U srednjem vijeku, u vrijeme stvaranja apsolutne monarhije, izvorište najviše vlasti u državi je tumačeno teokratskom teorijom, koja je polazila od pretpostavke da je svaka vlast božanskog porijekla. Međutim, Bog nije stvorio samo vlast kao takvu, nego je odredio i nosioce te vlasti. Prema ovoj teoriji i vlast i njeni neposredni izvršioци izrazi su Božije volje, te se i očekuje apsolutna pokornost toj vlasti. Na takvoj je

⁵ Bernardi, B. *Demokratija*, preveo i preradio Haverić, T. (2003.), Rabic, Sarajevo, 152 i 153

⁶ Mrđenović, D. (2011.), *Temelji moderne demokratije: Izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima (1215-1990)*, Zavod za udžbenike Dosije studio, Beograd, 18

⁷ Vorländer, H. (2012.), *Ustav – Ideja i historija*, University Press, Sarajevo, 22

„podlozi“ monarh ukidao partikularizam sitnih feudalaca, te je svoju apsolutnu vlast označavao pojmom suverenosti, dajući time do znanja svim svojim podanicima da su mu podređeni. Ta koncepcija bila je, primjerice, prihvaćena kao službena teorija francuske apsolutne monarhije od XVI do XVIII stoljeća.⁸

No, bilo bi pogrešno vjerovati da je teorija o suverenosti državne vlasti nastala u srednjem vijeku samo zbog države i opravdanja njene najviše vlasti. Obrnuto, teorija o suverenosti je prvobitno nastala među misliocima rimokatoličke crkve, i to ne zbog podrške državi, već crkvi.⁹ Crkvena doktrina je, dakle rimskog Papu smatrala najvišim autoritetom (duhovnim i svjetovnim) na zemlji.

Ipak „sam odnos između crkvenih ideologa i svjetovne (monarhove) vlasti je bio dvojak. U trenucima kada su dolazili u sukob sa svjetovnom vlasti, crkveni ideolozi su prirodno pravo tumačili u duhu narodne suverenosti, cilj prava su sagledavali u opštem dobru, te zajedno sa Božijom voljom kreirali okvir vladareve vlasti. Iz toga su izvodili zaključak da i narod i crkva imaju sva prava da traže povlačenje ili uklanjanje vladara sa vlasti ukoliko ne vlada po prirodnom ili Božijem zakonu. Međutim, kada bi se odnosi duhovne i svjetovne vlasti poboljšavali, i kada su obje nalazile interesa u uzajamnoj saradnji, teologija se služila drugačijom argumentacijom, nastojeći da monarhijski oblik vladavine prikaže u svjetlu odgovarajućih prirodnopravnih postulata.“¹⁰ Crkvena ideologija je time ideju narodnog suvereniteta više koristila za svoje konkretne potrebe u borbi protiv svjetovne vlasti, nego za dobrobit i u korist samog naroda.

U sklopu teokratske teorije vrlo rano se pojavila i njena demokratska varijanta. Nju je, kao teoriju posrednog božanskog prava prvi oblikovao *Toma Akvinski* (1227.-1274.). Naime, on je utvrdio, a što je i danas zvaničan stav Katoličke crkve, da je Bog stvorio vlast kako bi ljudi prvenstveno živili u miru.

Još je *Tomas Hobs* (*Thomas Hobbes*, 1588.-1679.), engleski filozof i politički mislilac zastupao teoriju o svemoći države i njenom suverenitetu. Hobs govori o prirodnom stanju koje prethodi državi, u kojem vrijedi pravilo „rat sviju protiv svih“, ali pri tome ne misli na stvarne ratove jer „je ovaj rat u srži hipotetički, jednako kao što su i ljudi u prirodnom stanju samo hipotetički ljudi“. Takvo stanje može prekinuti samo jedna moćna organizacija - država, koju sporazumno (ugovorom) oblikuju pojedinci. Hobs u svom djelu *Levijatan* objavljenom 1651. godine (inspirisanom ogromnom mitskom morskom nemani istog naziva) poistovjećuje državu upravo sa

⁸ Sokol, S., Smerdel, B., op.cit.127.

⁹ Lukić, R.D., Košutić, B.P., Mitrović, D.M. (2002.), *Uvod u pravo*, Javno preduzeće Sl. list SRJ, Beograd, 67

¹⁰ Muhić, F. (2002.), *Teorija države i prava*, Magistrat, Sarajevo, 195

tim stvorenjem, kao najvišu i najjaču snagu (vlast) u određenom prostoru i vremenu¹¹. To je jedan svemoćna mašinerija koja kontroliše sve oblike političkog i društvenog života pojedinaca i grupa, a njena svemoć se opravdava anarhijom prirodnog stanja i dobrovoljnim pristankom, odnosno voljom pojedinaca za takvom vrstom vlasti. „Nužnost jake, centralizovane, prinudne državne mašinerije proizlazi iz činjenice da bi, bez ugovora o podvrgavanju kojim je država stvorena, anarhija preovladavala“¹²

Suveren je neograničeni gospodar nad svime, jer jedino on nikada ne može nanijeti nepravdu. Država je za Hobsa „stvarno jedinstvo svih pojedinaca u jednoj istoj ličnosti stvorenoj sporazumom svakog sa svakim, na taj način kako bi svako rekao svakom drugom: Ovlašćujem ovog čovjeka ili ovaj skup ljudi da mnome vlada, i njemu prenosim svoje pravo da to sam čini [...], kad se tako učini onda se mnoštvo ljudi na taj način sjedinjeno u jednu ličnost naziva država – civitas. To je postanak onog velikog Levijatana ili bolje da se izrazimo s više poštovanja, onog smrtnog Boga, kome dugujemo, pod besmrtnim Bogom svoj mir...“¹³

U ovakvom teorijskom okruženju koje je vladalo u srednjem vijeku teško se moglo govoriti o pravima pojedinaca, a pogotovo nije bilo moguću u isti kontekst staviti pravo vladara i njegovih podanika. Upravo je u tom periodu sam *ustav* slobode pojedinaca bio jedino razum vladara. Ljudska promišljanja o slobodi, jednakosti i *dobroj vladavini*, postoje od kako se zna za ljudski život na Zemlji. Međutim, realni društveni odnosi u srednjem vijeku nisu dozvoljavali da se ta prava i ostvare.

Slikovit prikaz prava podanika u srednjem vijeku nalazimo u francuskom kralju Luju XIV-om (kralj Sunce) koji je sebe smatrao božijim namjesnikom na zemlji i njegovoj čuvenoj izjavi – *država to sam ja*.¹⁴

Nikolo Makijaveli (Niccolò Machiavelli, 1469 - 1527) se isticao u opisivanju apsolutne vlasti srednjeg vijeka za koju kaže „vladavine se zadobijaju pomoću tuđeg ili svoga oružja, ili srećom ili hrabrošću [...] jer želja da se nešto osvoji je sasvim prirodna i obična stvar“¹⁵

¹¹ Hobsovo djelo je objavljeno samo četiri godine nakon uspostave vestfalskog mira i novog svjetskog poretka, po kojem je država postala upravo ono što je Hobs opisivao – svemoćni aparat vlasti.

¹² Nojman, F. (2002.), *Vladavina prava*, Filip Višnjić, Beograd, 130

¹³ Hobs, T. (1961.), *Levijatan*, Kultura, Beograd, 151

¹⁴ *L'etat c'est moi*.

¹⁵ Makijaveli, N. (2005.), *Vladalac*, Dereta, Beograd, 13 i 21. Makijaveli se u pravilu posmatra kroz prizmu izreke *cilj opravdava sredstva* kao nemilosrdan teoretičar. Međutim, postoje i komentari koji idu u prilog tome da je on ustvari realista kojem je bio cilj ujediniti Italiju u vremenu stalnih sukoba i prevrata što je moguće uraditi jedino preko čvrste ruke *vladara*.

Podanički odnos stanovništva prema svojim suverenim vladarima je postepeno ublažavan propisima kao što su *Velika povelja o slobodama*¹⁶ iz 1215. godine, *Habeas Corpus Act*¹⁷ iz 1679. godine te *Engleski Bil o pravima*¹⁸ iz 1689. godine, koji su postepeno u segmentima ograničavali apsolutnu vlast¹⁹, ali se radikalno promijenio tek u procesu demokratske buržoaske revolucije koja iznova uređuje legitimitet državne vlasti preko teorije narodnog, građanskog suvereniteta. Svi akti koji postepeno regulišu prava podanika (počev od XIII-og pa sve do XVIII-og vijeka) sadrže elemente i principe organizovanja najviše državne vlasti. Oni u osnovi regulišu odnos vladara i podanika odnosno pitanje suverena, a istovremeno zapravo ispisuju historiju konstitucionalizma.

„Dok je u grčkoj političkoj filozofiji punopravan građanin bio pretpostavka društvenog i političkog života, put od renesanse do modernog vremena počinje transformacijom podaničkog u građansko društvo, od prenošenja suvereniteta vlasti po milosti božijoj na vlast po volji naroda kao nosioca suvereniteta [...] od autokratskih do demokratskog oblika vladavine u kojoj jedinka uživa temeljne slobode i prava koji joj pripadaju prvo kao ljudskom biću, a potom kao slobodnom građaninu države“²⁰
U tome svjetlu i posmatramo razvoj teorije o građanstvu kao osnovu suvereniteta i legitimiteta državne vlasti.

4. ŠKOLA PRIRODNOG PRAVA I TEORIJA DRUŠTVENOG UGOVORA

Škola prirodnog prava tokom XVI-og i XVII-og, kao i humanistička filozofija tokom XVIII-og vijeka smatraju, nasuprot teoriji o božanskom porijeklu vladavine, da se svi ljudi rađaju jednaki i slobodni. U tome periodu dolazi do novih saznanja koja „otvaraju oči“ i koja se kolokvijalno nazivaju „prosvjetiteljstvom“. Dolazi do razvoja

¹⁶ *Magna Carta Libertatum* ili Velika povelja o slobodama se uzima kao prvi ustavni akt u svijetu. Donio ju je engleski kralj Džon bez zemlje (John Lackland) 1215. godine pod pritiskom feudalaca i predstavlja tipičan feudalni akt o odnosu kralja i plemstva. Danas se ova povelja smatra simbolom ograničenja apsolutne monarhove vlasti i početkom borbe za ljudska prava i slobode.

¹⁷ *Habeas Corpus Act* predstavlja jedan u nizu klasičnih dokumenata o pojedinačnim ljudskim pravima. Nastao je 1679. godine u Engleskoj sa ciljem garancije određenih prava prilikom hapšenja i provođenja krivičnog postupka nad licima kako bi se i tom segmentu izbjegnula samovolja vlasti i uredila procedura koja štiti pojedince.

¹⁸ *Bill of Rights* iz 1689. godine je dokument koji širinom i značajem problematike koju obuhvata u suštini ustanovljava ustavnu monarhiju u Engleskoj.

¹⁹ O svim navedenim aktima, ali i šire detaljnije vidjeti u Bakšić-Mufić, J. (2002.), *Sistem ljudskih prava*, Magistrat, Sarajevo i Mrđenović, D. (2011.), *Temelji moderne demokratije: Izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima (1215-1990)*, Zavod za udžbenike Dosije studio, Beograd.

²⁰ Bakšić-Mufić, J. op.cit.31.

nauke i slobodnih mislilaca više nego ikada prije. Rene Dekart (*Cartesius*, 1596-1650) je naspram autoriteta vladara i božanske dogme razvio pojam razuma kao jedinog izvora saznanja. „Razvoj matematike i fizike u velikoj meri, Kopernikova i Galilejeva naučna otkrića, otkriće Amerike i sticanje novih geografskih znanja uopšte razvili su veru u autoritet razuma, a makijavelijeva istraživanja politike otkrila su da država nije božja, već ljudska ustanova.“²¹ Navedeni stavovi iznova potvrđuju značaj nauke i istraživanja u razvoju ljudske civilizacije.

Hugo Grocius (*Hugo Grotius*, *Hugo de Groot*, 1583-1654) je teoriju međunarodnog prava upravo gradio na prirodnom pravu, i na postavkama koje razlikuju pozitivno pravo od onog koje objektivno i nezavisno postoji, koje ima apsolutno važenje i univerzalni značaj i koje proizilazi iz same prirode odnosno ljudskog razuma, a koje je apsolutni monarh uporno i grubo negirao prkoseći mu svojom apsolutističkom vladavinom i pozitivnim pravom.

Nasuprot ranijim apsolutističkim shvatanjima, teorija prirodnog prava i njen „razum“ govori da su se svi ljudi u početku nalazili u prirodnom stanju pune slobode. Tek su nakon toga početnog prirodnog stanja, a radi organizovanja života u zajednici, ljudi neka svoja prava prenijeli na određenu grupu ljudi koja će im garantovati slobodu i sigurnost.

Osnov društvenog uređenja se tumači preko društvenog ugovora (franc. *Du contract social*, engl. *Social contract*) čijim se sklapanjem stvara specifičan splet međusobnih prava i obaveza na način da svaki građanin ima ista prava i obaveze. Prema tome ugovoru narod je suvereni nosilac cjelokupne vlasti, ali samo obavljanje te vlasti prenosi na svoje izabrane predstavnike, koje uvijek može opozvati ukoliko nije zadovoljan vršenjem vlasti.

Jedan od prvih mislilaca koji je tvrdio da je narod, a ne monarh nosilac suvereniteta je *Johan Altuzije* (*Johannes Althusius*, 1557.-1638.). On se protivi tadašnjoj ulozi i svemoći vladara i „postulira postojanje isključivog nosioca suvereniteta, a to je umjesto vladara narod.“²² On dakle smatra da država počiva na društvenom ugovoru po kojem narod „dozvoljava“ različitim organima i vršiocima vlasti da tu vlast i obavljaju.

O udruživanju jednakih i slobodnih ljudi u organizovanu državu pisao je i *Džon Lok* (*John Locke*, 1632.-1704.). Lok je, kao i Hobs, koristio prirodno stanje tj. pretpostavljeno stanje ljudskog društva prije organizovanja u državnu zajednicu, kao temelj na kojem oblikuje svoje stavove o ljudskoj prirodi i potrebu organizovanja ljudskog života u zajednicu. U prirodnom stanju pojedinci se rađaju jednaki i slobodni. Samim tim

²¹ Košutić, B.P. (2008.), *Uvod u velike pravne sisteme današnjice*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Izdavački centar CID Podgorica, 41

²² Nojman, F., op. cit. 109.

jedan čovjek ne treba da bude potčinjen drugom čovjeku. „Jedini način na koji neko može sebe da liši svoje prirodne slobode i stavi okove građanskog društva jeste da se sa drugim ljudima složi da se udruže i ujedine u zajednicu radi zajedničkog, ugodnog, bezbjednog i mirnog života, kako bi osigurali svoje vlasništvo i obezbijedili se od onih koji toj zajednici ne pripadaju.“²³

O društvenom ugovoru Žan - Žak Ruso (*Jean - Jacques Rousseau*, 1712.-1778.) kaže slijedeće: „Pretpostavljam da su ljudi dospjeli u položaj u kome prepreke koje ometaju njihovo samoodržanje u prirodnom stanju prevazilaze snage koje svaki pojedinac može da upotrijebi da se u tome stanju održi. Tada to prvobitno stanje ne može dalje da opstane, a ljudski rod bi uginuo kad ne bi promijenio način života. Međutim kako ljudi ne mogu da stvaraju nove snage, već samo da sjedinjuju one koje postoje, ne ostaje im ništa drugo nego da zajednički nađu jedan oblik udruživanja koji bi štitiio zajedničkom snagom ličnost i dobra svakog člana društva, i kroz koji bi svako, udružen sa svima ipak slušao sebe, i tako ostao isto slobodan kao prije udruživanja. Rješenje tog osnovnog problema pruža društveni ugovor.“²⁴

Iako je sam postanak države tumačen preko teorije društvenog ugovora, njegovi teoretičari nisu zapravo bili upoznati sa svim aspektima postanka najstarijih država, što i nije bilo od presudnog značaja zbog činjenice da „nedostatak istorijskog znanja o nastanku prvih država nije brinuo teoretičare društvenog ugovora, jer njihov problem nije bio istorijski nego logički [...] racionalni prirodnopravni mislioci nisu tražili početak, već načelo države, njen *raison d'être*“.²⁵

Razvijanjem teorije društvenog ugovora kao simbola novog pravednijeg²⁶ društvenog i državnog uređenja se postepeno razvijalo i oblikovalo načelo narodnog suvereniteta, koje je poslužio kao osnova borbe građanstva protiv plemstva i apsolutne monarhije. Narodu je, prema ovoj koncepciji, „trebalo ostaviti mogućnost slobodnog opredjeljenja za oblik vladavine u kojem će živjeti, kao i pravo da revolucionarnom pobunom ukloni režim koji ne odgovara njegovim interesima“.²⁷

„U procesu buržoaske demokratske revolucije sa feudalnom državom srušena je idolatrija države. Umesto države stupio je na političku pozornicu jedan drugi i važniji

²³ Lok, Dž. (1978.), *Dve rasprave o vladi*, NIP Mladost, Beograd, rasprava 7 ,89

²⁴ Ruso, Ž.Ž. (1993.), *Društveni ugovor*, Filip Višnjić, Beograd, 35

²⁵ Košutić, B.P. op. cit. 45.

²⁶ Teško je bilo koje društvo nazvati pravednim, rasprave o tome su obično filozofske i završe na „utopiji“.

²⁷ Muhić, F., op. cit. 68.

faktor: narod ili nacija²⁸ „Ustvari osamnaesti vek je bio vreme pobuna i pokret protiv manje ili više neograničene monarhijske vlasti u Evropi i Severnoj Americi koji je mobilisao i okupljao snage oko ustava i njegove realizacije“.²⁹

Značaj teorije narodnog suvereniteta je činjenica da je od početka izražavala dvije važne ideje i to o narodu kao nosiocu i izvoru suverene vlasti u državi, te o ograničavanju državne vlasti. Upravo je konstitucionalizam pronašao plodno tlo u pobjedi tih principa teorije narodnog suvereniteta, te se postepeno stvara ustavni sistem po kojem se građani ne pokoravaju drugim ljudima, već zakonima (*non sub homine sed sub lege*). Međutim, cilj konstitucionalizma nije samo zaštita pojedinaca - građanina i njihovih ljudskih prava od vlasti, nego zaštita od svakog mogućeg štetnog elementa, pa čak i od samih građana.³⁰

Ustav je u tom smislu *conditio sine qua non* ustavne vladavine jer kao najviši obavezujući opšti pravni akt jedne države, kao „svečano proklamovani i zaključeni ugovor o političkom uređenju zemlje“³¹ on na temelju suvereniteta građana uspostavlja javnu – državnu vlast u interesu cijele zajednice, ali uporedo je i ograničava kako bi se spriječila njena zloupotreba. Upravo se tu iskazuje uloga ustava i njegove glavne funkcije „i to: *konstituirajuća* – ustav etablira osnovne strukture jednog političkog sistema, govori o krugu onih koji učestvuju u političkim odlukama i o tome ko je ovlašten da bude nosilac legitimne državne vlasti za obavljanje dužnosti i vodećih pozicija, *legitimirajuća* – ustav legitimira postojeće političko uređenje kao dobro i pravedno tj. legitimno, i *limitirajuća* – moderni ustavi stoga postavljaju jasnu granicu za političku primjenu moći, te se nadaju da će time stvoriti široki okvir slobodnog odlučivanja za pojedinca i aktivno građanstvo“.³²

Jedan od prvih poznatih mislilaca koji se zalagao za suverenitet naroda, ali uz nužnost primjene predstavničke vladavine je francuski filozof Šarl-Luj Monteskje (*Charles-Luis de Secondant Montesquieu*, 1689.-1755.). On je smatrao da se temelji predstavničke demokratije nalaze u političkim slobodama, te ograničavanju i podjeli vlasti kao načina sprečavanja njene zloupotrebe. Tako Monteskje političke slobode

²⁸ Dorđević, J. (1976.), *Ustavno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 7

²⁹ Vasović, V. (2006.), *Savremene demokratije I*, JP Službeni glasnik, Beograd, 45

³⁰ U tom smislu se može posmatrati i odnos konstitucionalizma i demokratije u kontekstu teorijske raprave o prvenstvu ustava ili demokratije. Kao najbolje rješenje se po nama ipak izdvaja „konstitucionalizacija demokratije“.

³¹ Dorđević, J. op. cit. 7.

³² Vorländer, H., op. cit. 17 i 18.

Osim navednih funkcija ustava pominje se i integrativna funkcija odnosno funkcija stvaranja identiteta koja se po pravilu kao primjer obično veze za Ustav SAD-a ulogu koju je odigrao u američkom društvu

objašnjava na sljedeći način: „Politička sloboda nahodi se samo u umjerenim državama, ali ni tamo uvijek već samo kada se vlast ne zloupotrebljava; no vječito je iskustvo da je svaki čovjek koji ima vlast sklon da je zloupotrijebi i zloupotrebljava je sve dok ne naiđe na granice“.³³

Kako bi se spriječila zloupotreba vlasti, nužno je da jedna vlast ograničava drugu. To je bila možda i glavna preokupacija tvoraca američkog ustava koji su problem potencijalne koncentracije neuravnotežene ili prevelike moći u rukama vlasti riješili „donošenjem ustava u kojem su zakonodavna, izvršna i sudska vlast striktno podijeljene po granama u kojoj svaka ima određenu mogućnost da zaustavi zloupotrebu druge. Neke nadležnosti su dodijeljene središnjoj državnoj vlasti, dok su druge rezervisane za federalne jedinice ili narod“.³⁴ Time su stvorili specifičan princip provjere, odnosno kočnica i ravnoteže (*checks and balances*).

Osim podjele vlasti za koju su se američki ustavotvorci tako žestoko borili, američki Ustav je posebno uspio u nečemu drugom, ostvario je svoju “integrativnu funkciju i funkciju stvaranja identiteta za jedno društvo i njegovo samorazumijevanje, američki građani se identificiraju sa svojim ustavom, te time ustavu daju normativni rang koji je neophodan kako bi i regulativne funkcije ustava mogle biti ispunjene“.³⁵

5. TEMELJI MODERNE USTAVNOSTI

U pogledu cilja našeg rada, razvoj ustavnosti novoga doba ćemo posmatrati u nešto drugačijem svjetlu nego što to prikazuje klasična (prvenstveno udžbenička) literatura po tom pitanju. Deklaracija o nezavisnosti SAD-a iz 1776. godine i Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine su nastale na temeljima revolucije građanske misli odnosno teorije o narodnom suverenitetu i njenoj ideji o potrebi ograničenja državne vlasti. Dvije deklaracije su postavile temelj daljem teorijskom i praktičnom razvoju ustavne vladavine, te bili uzor savremenim demokratskim ustavima. Iako se teško mogu zaobići, Velika povelja o slobodama (Magna Carta Libertatum) iz 1215. godine, Habeas Corpus Act iz 1679. godine i Engleski Bil o pravima (Bill of Rights) iz 1689. godine, su prvenstveno izrazi evolutivnog razvoja engleske (a samim time i evropske) ustavnosti. Ipak, u nastavku ćemo pažnju

³³ Monteskje, Š.L., (1989.), *O duhu zakona*, Tom I, Filip Višnjić, Beograd, 174 i 175

³⁴ „*The framers of the U.S. Constitution addressed the problem of avoiding unbalanced or excessive concentrations of power in government by adopting a constitution in which legislative, executive, and judicial powers are largely divided among separate branches, with each having some power to check the abuses of the others. Legislative powers were further divided between two legislative bodies. Some powers were delegated to the central national government, which others were reserved to the component states or the people*“, *The Social Contract and Constitutional Republics*, preuzeto sa [Constituton Society www.constitution.org](http://www.constitution.org) dana 22.02.2014. godine.

³⁵ Vorländer, H., op. cit. 18.

usmjeriti na dva dokumenta koja na revolucionaran način „stupaju na scenu“, koji su po našem mišljenju simbol savremene ustavnosti i na kojima se temelje svi savremeni demokratski ustavi.

5.1. DEKLARACIJA O NEZAVISNOSTI SAD-A IZ 1776. GODINE

Deklaracija o nezavisnosti SAD-a je najznačajniji akt SAD-a. To je temeljni akt američke državotvornosti kojim je 4. jula 1776. godine trinaest bivših britanskih kolonija proglasilo svoju nezavisnost. Međutim, osim za SAD-e Deklaracija je odigrala veoma bitnu ulogu u razvoju ustavnosti u svijetu. Tvorci Deklaracije³⁶ su teorijski osnov svoga učenja crpili iz škole prirodnog prava i teorije društvenog ugovora. Vidljivo je to iz teksta same deklaracije u kojem se kaže „Mi smatramo očiglednim istinama da su svi ljudi stvoreni jednaki, da ih je njihov Tvorac obdario izvesnim neotuđivim pravima, među kojima su pravo na život, slobodu i traženje sreće. Da bi osigurali ta prava, ljudi ustanovljavaju među sobom vlade koje svoju pravednu vlast izvode iz pristanka onih kojima se vlada. Kada god neki oblik vladavine postane štetan po te ciljeve, pravo je naroda da je promeni ili ukine i ustanovi novu vladu zasnivajući je na takvim principima i organizujući njenu vlast u obliku u kome mu se čini da će ona najverovatnije osigurati bezbednost i sreću“.³⁷

Povod za Deklaraciju i nezavisnost je vladavina britanskog kralja izražena riječima „istorija sadašnjeg kralja Velike Britanije je istorija neprestanih nepravdi i nasilja“, a u Deklaraciji se iznosi niz primjera takvog kraljevog ponašanja. Ipak, Deklaracija se kao stečevinama ranijeg razvoja konstitucionalizma koristi evropskim tekovinama, među kojima glavno mjesto zauzima konstitucionalizam domovine omraženog kralja, jer „priča o američkom Ustavu ne počinje u periodu borbe za nezavisnost od Krune; taj dokument predstavlja rezultat istorijskog procesa koji je otpočeo mnogo pre nego što su se prvi kolonisti iskrcali na obale Novog sveta“³⁸. Iako je cilj Deklaracije osamostaljivanje od britanske vlasti i uspostava novog društvenog i državnog uređenja „američki konstitucionalizam po svojim idejnim osnovama, praktično-institucionalnim oblicima i teorijskim obrazloženjima ne predstavlja raskid nego dalji razvoj temeljnih principa anglosaksonskog konstitucionalizma budući da se oba sistema temelje na istoj logici - logici razvoja kapitalističkih društvenih odnosa“³⁹. Na tom osnovu je američki konstitucionalizam izrastao kao stabilan sistem i uz

³⁶ Drugi kontinentalni kongres je 11.06.1776. godine oformio komisiju koju su sačinjavali Džon Adams (John Adams), Tomas Džeferson (Thomas Jefferson), Bendžamin Frenklin (Benjamin Franklin), Rodžer Šerman (Roger Sherman) i Robert Livingston (Robert Livingston) sa zadatkom da pripremi nacrt Deklaracije.

³⁷ Mrđenović, D., op. cit. 186.

³⁸ Dimitrijević, N., „Ideološki osnovi američkog konstitucionalizma“ Politička misao, Beograd Vol. XXIV (1987) No. 3, 97.

³⁹ Ibid.

ulogu Ustavnog suda koji je imao možda i presudan značaj u razvoju ustavnih načela omogućio politički i ekonomski napredak i ujedinjenje američkih država.

„Deklaracija o nezavisnosti izgleda kao sabirna tačka ideja prirodnog prava i filozofije i političke teorije liberalizma“.⁴⁰ U Deklaraciji se potenciraju jednakost ljudi kao i njihova izvorna neotuđiva prava prije udruživanja odnosno sklapanja društvenog ugovora, te pravo naroda kao nosioca izvornog suvereniteta na djelovanje prema vlasti koja svojim pozitivnim pravom narušava univerzalna prirodna prava čovjeka. Deklaracija kroz uticaj liberalne ideologije ustanovljava moderan sistem građanske demokratije.

Poseban značaj za ustavnost u svijetu ima upravo činjenica da je Deklaracija „istovremeno i najznačajniji prvi akt ustavnog karaktera u svetu u kome su zabeležena, a potom i sprovedena u život neka važna prava i principi, pre svega ideja narodnog suvereniteta“.⁴¹ U Deklaraciji se otjelotvoruje učenje Rusoa i Loka koje iz domena teorije preko deklaracije i kasnije Ustava SAD-a prelazi u sferu pozitivnog prava. U tome su SAD-e u potpunosti uspjele, jer je Američka revolucija konstitucionalizovana i nije „jela svoju djecu“ kako to u revolucijama obično biva, nego je uspjela da „decu revolucije pretvori u očeve jednog Ustava koji će nekim svojim principima imati ne samo višestoletnu već, i reklo bi se, trajnu vrednost i dugo trajanje“.⁴²

5.2. DEKLARACIJA O PRAVIMA ČOVJEKA I GRAĐANINA IZ 1789. GODINE

Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine je najznačajnije naslijeđe francuskog revolucionarnog perioda, a njena odredba „društvo u kome garantovanje prava nije obezbijeđeno, niti podjela vlasti određena nema ustav“ vjerovatno nacistiraniji dio Deklaracije. Deklaracija je po uzoru na Deklaraciju o nezavisnosti SAD-a svoje temelje pronašla u prirodnom pravu, ali ga je predočila u svoj sadržaj na način da ta prava pripadaju čovjeku i građaninu čime se po prvi put na evropskom tlu konstituiše pojam građanina kao apstraktnog jednakopravnog pripadnika nacije (naroda) sa svim pravima i slobodama koja mu pripadaju. U tome je njen najveći značaj.

„Dodajući tome načelo o suverenosti naroda kao osnovnom načelu organizacije vlasti, kao i princip vladavine zakona, Deklaracija prava iz 1789. godine stvorila je model moderne demokratije i pravne države“.⁴³ Deklaracija svoje ideje proklamuje već u uvodu i to biranim riječima „Predstavnici francuskog naroda, konstituisani u Nacionalnu skupštinu smatrajući da su nepoznavanje, zaboravljanje ili preziranje prava čovjeka jedini uzroci opštih nesreća i korupcije Vlada, riješili su da izlože u

⁴⁰ Bakšić-Mufitć, J. op. cit. 87.

⁴¹ Mrđenović, D., op. cit. 191.

⁴² Vasović, V., op. cit. 145.

⁴³ Mrđenović, D., op. cit. 317.

jednoj svečanoj deklaraciji, prirodna neotuđiva i sveta Prava čovjeka, da bi ih ova deklaracija stalno pred očima svih članova društvenog tijela neprestano podsjećala na njihova prava i dužnosti [...] Prema tome nacionalna skupština priznaje i proglašava, u prisustvu i pod zaštitom Najvišeg Bića, sljedeća prava čovjeka i građanina“.

Deklaracija u svome tekstu nužno osuđuje monarhiju, te su u tom pogledu i njena načela revolucionarna i predstavljaju temelj ideje građanstva i novog društvenog (građanskog) poretka, kidajući na taj način veze sa prijašnjim režimom.⁴⁴ Deklaracija nije bila prvi akt koji pominje ljudska prava, ali su po prvi put ta prava proklamovana na način koji im pozivajući se na prirodna prava čovjeka daje univerzalni karakter. Iako se kao revolucionaran odgovor na tadašnje društvo pojavila u Francuskoj, smisao Deklaracije nije bio samo francuski jer je Deklaracija ponudila paletu univerzalnih ideja prirodnog prava kojima su se inspirisali tvorci kasnijih demokratskih ustava.

5.3. ZNAČAJ AMERIČKE I FRANCUSKE REVOLUCIJE

Značaj dvije deklaracije na razvoj ustavnosti u svijetu je presudan. One su otvorile put *teoriji u praksu* i pokazale da je moguće organizirati državnu vlast na način inspirisan teoretskim postavkama Rusoa i Monteskjea. SAD-e su svoju nezavisnost od britanske vlasti stekle na principu Rusoove teorije narodnog suvereniteta, dok je francuska odrednica da društvo u kome „podjela vlasti nije određena nema ustav“ Monteskjeova nužnost ograničavanja vlasti kroz njenu podjelu. Ustav SAD-a je donesen 1787. a ustav Francuske 1791 godine.⁴⁵ Bili su to najznačajniji i prvi pisani ustavi u svijetu⁴⁶. Svi kasniji demokratski ustavi u svijetu su bili inspirisani principima koje su oni proklamovali i koji su bili posljedica dugotrajne borbe za čovjekova prava i slobode kao temelj državne vlasti.

⁴⁴ Ukoliko potražite primjer apsolutističke monarhije u srednjem vijeku, pravna, politička i filozofska literatura će vas uglavnom „uputiti“ na francusku apsolutnu monarhiju. Zbog toga ne čudi da su u Francuskoj misli o slobodi najbrže evoluirale i na kraju revolucionarno izbile u prvi plan.

⁴⁵ U literaturi koja obrađuje ulogu i značaj američke i francuske Deklaracije često se govori o odnosu i uticaju jedne Deklaracije na drugu. Američka Deklaracija iz 1776. godine i Ustav iz 1787. godine hronološki prethode Francuskoj Deklaraciji iz 1789. godine i Ustavu iz 1791. godine. Veza između dvije Deklaracije je očigledna jer je francuska deklaracija uzor mogla pronaći u američkoj, kojoj je sa druge strane filozofska podloga između ostalih bila i francuska filozofija prosvjetiteljstva. Posebno je bitno naglasiti ogromnu razliku u društvenom i političkom životu krajem XVIII-og vijeka između američkog *melting pot novog društva* od duboko ukorijenjenih feudalnih i staleških odnosa u Evropi koje Amerika u to doba nije poznavala.

⁴⁶ 03.05.1791. godine, tačno četiri mjeseca prije francuskog ustava Poljska je dobila pisani ustav koji je zapravo bio prvi pisani ustav u Evropi. Međutim, taj ustav nije dugo trajao, jer je Poljska kroz svoju historiju često bila na udaru raznih okupatora, i na taj način nije mogao ni ostvariti dublji uticaj na razvoj ustavnosti u svijetu.

Ideja o ljudskim pravima i slobodama, o potrebi njihovog definisanja, proklamovanja i zaštite, odnosno kako bi je danas nazvali ideja o konstitucionalizmu je evoluirala duži niz godina u negativnom apsolutističkom okruženju monarhove vlasti. Sve te dugogodišnje ideje su sada izražene u jednom aktu, u Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina koja revolucionarnim putem ruši dotadašnju teoriju monarhovog apsolutizma.⁴⁷ „Kada je sa Američkom i Francuskom revolucijom demokratija počela ulaziti u modernu politiku i društvo, vođe tih revolucija su se ogledale u prošlost, na one koje su smatrale svojim grčkim i rimskim prethodnicima“.⁴⁸

Revolucionarne deklaracije su izvršile raskid sa monarhijskim oblikom vladavine u smislu apsolutističkog stila vlasti i predstavljale nagovještaj modernog demokratskog (građanskog) uređenja u cijelom svijetu⁴⁹. Zahvaljujući njima državna vlast dobiva sasvim novi izgled i novu ulogu kao aparat savremenog demokratskog društva čije legitimne temelje čine osnovna ljudska prava i slobode čovjeka i građanina. U tom smislu dolazi i do reorganizacije države koja zadržava funkcije vršenja vlasti, ali sa izmijenjenim shvatanjima legitimiteta vlasti odnosno nosioca suvereniteta. „Modernoj državi svojstvene su dve karakteristike: postojanje sfere suvereniteta države i postojanje sfere oslobođene od nje [...] moderna država priznaje u odlučujućim periodima svoje egzistencije izvesna ljudska prava – tj. jemči izvesno područje slobode od države. Tako je ona, u svojoj borbi protiv feudalnih vlasti i protiv apsolutizma, upotrebljavala ideju slobode“.⁵⁰

Smatramo da demokracičnost nekog političkog sistema upravo možemo cijeniti po tome na koji način je zaštićena ta sfera slobode i jednakosti građana. Namjera kreatora moderne demokracije je bila „da se po svaku cijenu izbjegne samovolja srednjeg vijeka, tako što će ukloniti politički oblik vlasti koji stavlja u iste ruke

⁴⁷ Postavlja se pitanje da li bi pored vladareve želje za vlasti u bilo kojoj državi ideja konstitucionalizma ikada do kraja evoluirala, bez radikalnog obrata ili revolucije u širem smislu riječi.

⁴⁸ Crick, B. (2004.), *Demokratija*, Šahinpašić, Sarajevo, 3. Crick dalje objašnjava taj uticaj slikovito na sljedeći način „Slikali su ih i valjali u klasičnim togama i sa lovorovim vijencima, a kada su pisali svoje principe koje su obrazlagali i svoje traktate protiv kraljevske vlasti i ugnjetavanja, nadijevali su sebi grčke i rimske pseudonime (i radi provokacije i radi zaštite). Posebni pseudonimi koje su uzimali govorili su njihovim čitateljima nešto o njima samima – prije bi *Brut* zagovarao neposrednu akciju, nego što bi to činio neko ko je bio više sklon ustavnom uređenju, kao *Ciceron*.“

⁴⁹ Kada govorimo o (r)evoluciji po pravilu se kao suprotstavljeni primjeri uzimaju Velika Britanija i Francuska. U Velikoj Britaniji se u kontinuitetu i postepeno (na evolutivan način) odvijao progresivan demokratski razvoj uz očuvanje ustavne monarhije, dok je Francuskoj kroz historiju svojstven revolucionaran način promjena i uspostave demokratskog sistema vlasti uz ukidanje monarhije i uspostavu republike.

⁵⁰ Nojman, F., op. cit. 23.

ovlaštenja zakonodavne i izvršne funkcije, što je uvijek najgore moguće rješenje za sve ljude, uključujući u krajnjoj liniji, čak i one koji drže takvu vlast“.⁵¹ „Ako je smisao ustava da ustavi odnosno zaustavi svaku preteranu koncentraciju i eskalaciju vlasti, i putem prava uspravi pojedinca do nivoa politički aktivnog građanina, onda princip podele vlasti predstavlja u neku ruku deo toga principa“.⁵²

U njima su došle do izražaja ideje koje u prvi plan stavljaju građanina kao izvornog nosioca suvereniteta i potrebu organizovanja državne (javne) vlasti na temeljima prava čovjeka i građanina. Revolucija građanske misli pretočena u dvije deklaracije je ostvarila veliki uticaj na razvoj ustavnosti i demokratske političke prakse u svijetu i na svojim univerzalnim idealima postala osnov svim kasnijim ustavotvorcima i ponudila novi ugao percepcije konstitucionalizma.

Tvorci deklaracija i ustava koji su proizašli iz njih predstavljaju se kao sljedbenici jednog racionalno-voluntarističkog ustavnog razumijevanja i „zastupaju mišljenje da se ustav može konstruirati racionalno, vođeno kroz razumno promišljanje, te da je taj ustav izraz volje onih koji učestvuju u procesu donošenja ustava“⁵³, za razliku od historijsko-evolucijskog shvatanja ustava u Engleskoj koji „nije rezultat jednog jednokratnog stvaralačkog čina“.⁵⁴

Dvije deklaracije sigurno nisu prvi akti koji su donijeli ideju o organizovanju vlasti na način koji će biti baziran na legitimitetu pojedinaca i potrebi zaštite njihovih ljudskih prava. Historijski karakter ovih akata se nalazi u činjenici da su iskoristili povoljne društvene okolnosti te su njihove ideje, stare nekoliko vijekova zaživile u praksi. „Pre bi se moglo tvrditi, kao što je zapisano u američkoj Deklaraciji o nezavisnosti iz 1776. godine (što predstavlja temelj i francuske Deklaracije o pravima čoveka i građanina iz 1789. godine) da ta sloboda i prava postoje odavno samo što se na njih s vremenom zaboravilo (još u V veku pre Hrista, Hipija je ustvrdio da su ljudi po prirodi jednaki, ali ne i po ljudskom zakonu)“.⁵⁵

Ustav je u tom smislu mehanizam koji treba na najvišem nivou urediti načela i osnovne poluge sistema državne vlasti koji će definisati i štititi ta prava, jer je „osnovna i prvobitna funkcija ustava bila ograničavanje vlasti, bilo feudalne vlasti kralja vis-à-vis

⁵¹ Sadiković, Ć. (2000.), *Politički sistem*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 13

⁵² Vasović, V., op. cit. 73.

⁵³ Vorländer, H., op. cit. 16.

⁵⁴ Ibid. Engleski ustav je skup zakona, institucija i običaja koji su izrasli organski tj, u jednom historijskom kontinuumu, nije rezultat jednog stvaralačkog čina, i činilo se suvišnim da se još jednom dokumentarno obuhvati u pismenoj povelji.

⁵⁵ Košutić, B.P., op. cit. 95.

njegovog vazalnog plemstva ili suverene vlasti apsolutne države spram podanika⁵⁶. Sve do kraja XVIII-og vijeka *materia constitutionis* je bila svedena na one odredbe koje je određivao suvereni vladar i nužne odredbe o funkcionisanju državne vlasti i odnosu sa drugim državama. Ukoliko su i definisana određena ljudska prava bila su to prava koje je suvereni vladar podario svojim podanicima. Međutim, nakon donošenja deklaracija i revolucije ustavnosti stvara se temelj novih ideja na kojima je izgrađen sadržaj *materiae constitutionis* kako je danas shvatamo, a koju čini „organizacija i funkcionisanje najviših državnih organa, granice koje se državnoj vlasti postavljaju ljudskim slobodama, prava i osnovna načela i ustanove ekonomskog i političkog, uopšte društvenog života“⁵⁷ ili ukoliko detaljnije analiziramo istu „možemo je predstaviti kao: slobode i prava čovjeka i građanina kao autonomne sfere u koju državna vlast ne može neovlašteno ulaziti, niti je ugrožavati; ostvarivanje narodnog suvereniteta i legitimisanje, odnosno demokratsko utemeljenje državne vlasti; neposredno učešće građana u vršenju vlasti, referendum, narodna inicijativa, lokalna samouprava i drugi oblici neposredne demokratije; političko predstavništvo, političke stranke i izborni sistem; principi organizacije i struktura državne vlasti, princip podjele i princip jedinstva vlasti; struktura političkih institucija (anatomija ustavnog sistema), parlament, šef države, vlada, državna uprava, pravosuđe; funkcionisanje političkih institucija (fiziologija ustavnog sistema), odnosi između političkih institucija u horizontalnoj i vertikalnoj organizaciji; poremećaji u odnosima između političkih institucija (patologija ustavnog sistema); pravna država, vladavina prava, ostvarivanje principa ustavnosti i zakonitosti“⁵⁸.

Navedene deklaracije su svojim idejama i principima udarile temelje modernoj ustavnosti koja se dalje razvijala po etapama⁵⁹, od prvobitnog entuzijazma i uređenja sistema koji raskida sa starim režimom ili privremenog kompromisa sa istim, preko perioda totalitarnih režima pa sve do nužnosti ustanovljavanja najviše međunarodne organizacije koja će osigurati zaštitu ljudskih prava i sloboda na globalnom nivou. Ustavnost je u tom periodu testirana na različite načine. Prošla je kroz najmračniji period novije svjetske historije (Prvi i Drugi svjetski rat) ustavi su bili nametani,

⁵⁶ Preuss. U.K. (1993.), *Constitutional Aspects of the Making of Democracy in the Post-Communist Societies of East Europe*, Zentrum für Europäische Rechtspolitik, Bremen, 8

⁵⁷ Marković, R. (1999.), *Ustavno pravo i političke institucije*, Službeni glasnik, Beograd, citirano prema Hasanbegović, J., „O definisanju ustava u novijoj domaćoj pravnoj misli“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, broj 1-4/2001, 1

⁵⁸ Trnka, K. (2006.), *Ustavno pravo*, Fakultet za javnu upravu, Sarajevo, 16

⁵⁹ U ustavnoj literaturi se periodi u razvoju konstitucionalizma u pravilu dijele na razvoj ustavnosti od pojave prvih pisanih ustava do Prvog svjetskog rata; period između dva svjetska rata te savremeni razvoj ustavne vladavine u svijetu.

dekorativni⁶⁰ i deklarativni⁶¹, ali je u tom pogledu ustavnost sazrela i čini se bitnom, naročito u XXI-om vijeku kao što je bila i klasicima filozofske i pravne misli koji su udarili njene temelje. U prilog tome govori i činjenica o broju država⁶² i broju ustava⁶³ u svijetu.

Konstitucionalizam je upravo nastao kao potreba da se od „apstraktnih i univerzalnih ideja (jednakosti, slobode, bratstva, svojine, narodne suverenosti i prava na otpor) načini moćno sredstvo borbe za uspostavljanje političke zajednice autonomnih pojedinaca i da oživotvore prirodnopravne norme“.⁶⁴ Zbog toga je on na adekvatnoj teorijskoj osnovi i doživio pozitivnopravno otjelotvorenje na univerzalnim vrijednostima prirodnog prava.

⁶⁰ Dekorativni ili fiktivni ustav je vrsta ustava koji se u većem dijelu ne ostvaruje u praksi, i služi po svom nazivu kao fikcija stanja kako bi se zaštitili različiti interesi u društvu.

⁶¹ Deklarativni ustav služi da kao prikaz u svečanom (deklarativnom) smislu zaštiti različite interese, i sadrži principe koji više govore o budućnosti, a odudaraju od stvarnosti.

⁶² 193 članice UN-a, preuzeto sa www.un.org dana 17.03.2014. godine

⁶³ Prema istraživanju dr. Vladana Kutlešića u svijetu postoji 194 važeća ustava savremenih država i to:

Afganistan, Albanija, Alžir, Andora, Angola, Antigva i Barbuda, Argentina, Armenija, Australija, Austrija, Azerbejdžan, Bahami, Bahrein, Bangladeš, Barbados, Belarus, Belgium, Belize, Bermuda, Benin, Butan, Bolivija, Bosna i Hercegovina, Bocvana, Brazil, Brunej, Bugarska, Burkina Faso, Burundi, Kambodža, Kamerun, Kanada, Cap Verde, Srednjoafrička Republika, Čad, Čile, Kina, Kolumbija, Komori, Kongo, Cook Islands, Kostarika, Hrvatska, Kuba, Cipar, Češka, Danska, Džibuti, Djevičanski otoci, Dominikanska Republika, East Timor, Ekvador, Egipat, El Salvador, Ekvatorijalna Gvineja, Eritreja, Estonija, Etiopija, Fidži, Finska, Francuska, Gabon, Gambija, Gibraltar, Gruzija, Njemačka, Gana, Grčka, Grenada, Gvatemala, Gvineja, Gvineja Bisau, Gvajana, Haiti, Honduras, Mađarska, Island, Indija, Indonezija, Iran, Irak, Irska, Izrael, Italija, Jamajka, Japan, Jordan, Kazahstan, Cayman Islands, Kenija, Kiribati, Kuvajt, Kirgistan, Laos, Litvanija, Liban, Lesoto, Liberija, Libija, Lihtenštajn, Letonija, Luksemburg, Makedonija, Madagaskar, Malavi, Malezija, Maldivi, Mali, Malta, Mauritanija, Mauricijus, Meksiko, Mikronezija, Moldavija, Monako, Mongolija, Crna Gora, Maroko, Mozambik, Mianmar, Namibija, Nauru, Nepal, Nizozemska, Novi Zeland, Nikaragva, Niger, Nigerija, Nauru, Sjeverna Koreja, Norveška, Oman, Pakistan, Palau, Panama, Papua Nova Gvineja, Paragvaj, Peru, Filipini, Poljska, Portugal, Puerto Rico, Katar, Rumunjska, Rusija, Ruanda, Santa Lucia, Samoa, San Marino, Sao Tome i Principe, Saudijska Arabija, Senegal, Srbija, Sejšeli, Sierra Leone, Singapur, Slovačka, Slovenija, Solomon Islands, Somalija, Južna Afrika, Južna Koreja, Španjolska, Šri Lanka, Sveti Vincent i Grenadini, Sudan, Svazi, Švedska, Švajcarska, Sirija, Tajvan, Tadžikistan, Tanzanija, Tajland, Togo, Tonga, Trinidad i Tobago, Tunis, Turska, Turkmenistan, Tuva, Uganda, Ukrajina, Ujedinjeni Arapski Emirati, Sjedinjene Američke Države, Urugvaj, Uzbekistan, Vanuatu, Vatikan, Venecuela, Vijetnam, Jemen, Zambija i Zimbabve, citirano iz Kutlešić, V., „Preambule ustava – uporedna studija 194 važeća ustava“, Anali pravnog fakulteta u Beogradu, godina LVIII, 2/2010

⁶⁴ Košutić, B.P., op. cit. 46.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Kada bi se ulazilo u opširnu i detaljnu analizu (r)evolucije konstitucionalizma, što ovdje nije slučaj, nužno bi bilo sagledati prije svega društvene okolnosti u kojima se konstitucionalizam razvijao i kako su iste stvarno uticale na vlast da bude ograničena u svrhu slobode pojedinca. Naime, stvarne okolnosti ustavne vladavine umnogome mogu odudarati od apstraktnih načela zapisanih u ustavu. Zbog toga ne možemo svaku državu koja ima ustav koji propagira najviše standarde zaštite ljudskih prava i organizaciju podjela vlasti i nazvati državom konstitucionalizma ili ustavne vladavine, ukoliko njegovi osnovni principi nisu stvarno zaživili u pravnom, društvenom i političkom životu određene države.

U tome svjetlu i posmatramo izazove XXI-og vijeka za konstitucionalizam i građane koje treba da štiti, a koji se izražavaju prije svega u vidu rastućeg nacionalizma i nacionalističkih elita, te vladavini interesa krupnog kapitala koji se nerijetko pojavljuju kao stvarni vlastodršci i kreatori procesa donošenja odluka, kada se građani zloupotrebljavaju i potiskuju u drugi plan.

Evolucija razvoja misli o slobodi i jednakosti građana i potrebi njihove zaštite je postepeno evoluirala u ozračju apsolutističke vlasti, da bi stvaranjem neophodnih društvenih uslova na revolutivan način došlo do prekida sa apsolutizmom, u manjoj ili većoj mjeri u zavisnosti od svake pojedine države i naroda (demos) koje se izborio za svoja prava.

Prosvjetiteljstvo je ponudilo novi vid razmišljanja, koji je ohrabrio građane za akcijom. U tome periodu dolazi do razvoja nauke, koja u simbiozi sa renesansom dovodi do slobodnijeg, liberalnog shvatanja svijeta za razliku od dotadašnjeg apsolutizma, unitarizma i zatvorenosti.

Osnovna ideja konstitucionalizma je ustavom ograničena vlast, koja svoje postojanje duguje evoluciji srednjeg vijeka, a naročito revoluciji misli i ideja tokom XVIII-og vijeka u Evropi i Americi. Značaj dvije deklaracije jeste upravo o tome što su one objedinile sve dotadašnje ideje i principe u jednom okviru koji je ponudio adekvatan društveni, politički i pravni temelj za sve buduće ustave u svijetu.

U tome pogledu je vijekovna teorijska misao građanske slobode i jednakosti dobila najviši pozitivnopravni, ustavni izraz. Radi toga i konstitucionalizam prvenstveno shvatamo kao *pravila društvenog ugovora*. Međutim, pogrešno bi bilo shvatiti da je borba za ljudsku slobodu i jednakost, odnosno za poštovanje *pravila* završila sa pobjedom tih ideja krajem XVIII-og vijeka. Promišljanja o značaju ustavne vladavine u XXI-om vijeku nas neminovno vode ka klasicima društvene misli jer često vidimo da iako se ljudi rađaju slobodni nalaze se u različitim okovima (Ruso), naročito onima nejednake raspodjele bogatstva i eksploatacije (Marx).

LITERATURA

- Bakšić-Mufić, J. (2002.), *Sistem ljudskih prava*, Magistrat, Sarajevo.
- Bernardi, B. *Demokratija*, preveo i preradio Haverić, T. (2003.), Rabic, Sarajevo.
- Crick, B. (2004.), *Demokratija*, Šahinpašić, Sarajevo.
- Dimitrijević, N., „Ideološki osnovi američkog konstitucionalizma“ Politička misao, Beograd Vol. XXIV (1987) No. 3.
- Dorđević, J. (1976.), *Ustavno pravo*, Savremena administracija, Beograd.
- Hobs, T. (1961.), *Levijatan*, Kultura, Beograd.
- Kis, J. (2003.), *Constitutional democracy*, Centar European University Press.
- Košutić, B.P. (2008.), *Uvod u velike pravne sisteme današnjice*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Izdavački centar CID Podgorica.
- Kutlešić, V., „Preambule ustava – uporedna studija 194 važeća ustava“, Anali pravnog fakulteta u Beogradu, godina LVIII, 2/2010.
- Lok, Dž. (1978.), *Dve rasprave o vladi*, NIP Mladost, Beograd.
- Lukić, R.D., Košutić, B.P., Mitrović, D.M. (2002.), *Uvod u pravo*, Javno preduzeće Sl. list SRJ, Beograd.
- Makijaveli, N. (2005.), *Vladalac*, Dereta, Beograd.
- Marković, R. (1999.), *Ustavno pravo i političke institucije*, Službeni glasnik, Beograd, citirano prema Hasanbegović, J., „O definisanju ustava u novijoj domaćoj pravnoj misli“, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, broj 1-4/2001.
- Monteskje, Š.L., (1989.), *O duhu zakona*, Tom I, Filip Višnjić, Beograd.
- Mrđenović, D. (2011.), *Temelji moderne demokratije: Izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima (1215-1990)*, Zavod za udžbenike Dosije studio, Beograd.
- Muhić, F. (2002.), *Teorija države i prava*, Magistrat, Sarajevo.
- Nojman, F. (2002.), *Vladavina prava*, Filip Višnjić, Beograd.
- Preuss. U.K. (1993.), *Constitutional Aspects of the Making of Democracy in the Post-Communist Societies of East Europe*, Zentrum für Europäische Rechtspolitik, Bremen.
- Ruso, Ž.Ž. (1993.), *Društveni ugovor*, Filip Višnjić, Beograd.
- Sadiković, Ć. (2000.), *Politički sistem*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Sokol, S., Smerdel, B. (1998.), *Ustavno pravo*, Informator, Zagreb.
- Trnka, K. (2006.), *Ustavno pravo*, Fakultet za javnu upravu, Sarajevo.
- Vasović, V. (2006.), *Savremene demokratije I*, JP Službeni glasnik, Beograd.
- Vorländer, H. (2012.), *Ustav – Ideja i historija*, University Press, Sarajevo.
- www.constitution.org.
- www.un.org.